

PARCIÁLNE PRÍSTUPY K ŠTÚDIU MARGINALITY

Lucia Poláčková

Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava 4, e-mail: polackoval@fns.uniba.sk

Abstract: Regional marginality is complicated and spatially variable phenomenon of reality, for that reason is its multidimensional extent reduced very often and its research realized just in some specific point of view. However these partial approaches are substantial for quasi complex geographical research. The paper is therefore aimed in presentation of marginality in the most used partial approaches in literature and to point out the most important characters of these approaches for geographical research.

Key words: marginality, marginal region, partial approaches

1 ÚVOD

Koncept marginality sa v rámci výskumu priestorovej diferenciácie a regionálnych disparít dostáva do pozornosti mnohých vedeckých disciplín. Geografia ako komplexná priestorová veda na ich prieniku má preto výborné predpoklady na výskum marginality v regiónoch a ich integrácie. Keďže sa jedná o dynamický a diachronický priestorový jav závislý od lokalizácie konkrétneho územia a rozmanitej kombinácie vonkajších a vnútorných faktorov, je zložitý podať i exaktnú vedeckú definíciu. Avšak jej prejavy v priestore sú dostatočne zreteľné, preto je evidentná snaha zachytiť marginalitu prostredníctvom marginálneho regiónu a jeho vlastností. Teda marginálny región potom chápeme ako nástroj na poznávanie reality. Napriek mnohorozmernosti marginality v každom marginálnom regióne sú niektoré jej aspekty nedostatku integrácie do systému zreteľnejšie a podmieňujúcejšie ako iné. Preto mnohí odborníci vidia parciálny špecifický prístup, vďaka ktorému môžu skúmať viac do hĺbky, len z hľadiska daného aspektu, ako účelnejší pri jej štúdiu. Geografia by však mala skôr využívať tieto parciálne prístupy k výslednému pokusu o geografickú syntézu.

Vo všeobecnosti sa zvyknú rozlišovať dve základné skupiny parciálnych prístupov, kde každá z nich predstavuje iný pohľad na realitu. Objektívne prístupy vychádzajú zväčša z pohľadu „zvonku“ na marginalitu na základe objektívnych najmä

kvantitatívnych metód a „tvrdých dát“. Leimgruber (1994) vyčlenil 4 hlavné objektívne prístupy: geometrický, ekonomický, sociálny a ekologický. Sommers a Mehretu (1998) pridávajú v rámci tohto členenia ďalšie ako politický a kultúrny prístup. Subjektívne prístupy v minulosti skôr dominovali v sociologických prácach, no stále viac sa dostávajú do popredia aj v geografických výskumoch. Ideou je, že marginalita vzniká aj ako následok ľudských rozhodnutí, nie plne racionálnych, ktoré sa nekladajú len na objektívnych informáciách, a preto je nutné pri jej výskume zohľadniť i hľadisko pozorovateľa. Podľa neho tieto percepčné prístupy delíme na vnútorné „osobami priamo ovplyvnenými marginalitou“, a vonkajšie z pohľadu iných skupín. V nasledujúcej časti postupne predložíme pohľad na výskum marginality v marginálnych regiónoch v rámci 6 najvyužívanejších parciálnych prístupov v literatúre.

2 GEOMETRICKÝ PRÍSTUP

Geometrické nazeranie na polarizáciu geografického priestoru patrí medzi prvé a najjednoduchšie rozvíjané prístupy. Často sa tento prístup nazýval aj geografický prístup, keďže pracuje s časopriestorovými vzdialenosťami. Leimgruber (1994) definuje geometricky marginálny región v zmysle priestorovej odľahlosti, okrajovosti, teda ako „*ležiaci na geometrickej periférii väčšieho územia*“, napríklad štátu, kontinentu. Takýto jednoduchý polohový princíp je teoretický zakomponovaný už vo Christallerovom modeli, kde by marginálnymi územia boli územia geometricky najvzdialenejšie od centra. No tento pohľad je veľmi relatívny, závislý na rozlišovacej mierke, lebo okrajové, či hraničné územie nie je vždy aj marginálne. Marginalita územia závisí aj od miery otvorenosti/uzavretosti hranice, či veľkosti centier v jej blízkosti, na čo upozorňuje Halás (2008). Vyzdvihuje skôr silný bariérny efekt prirodzených hraníc, ktoré determinujú priestorovú odľahlosť území od centier, či interakcie medzi regiónmi. Relatívnosť priestorovej odľahlosti súvisí aj s dynamikou zmien priestorovej štruktúry v čase.

Geometrickú marginalitu môžeme chápať nielen v zmysle geografickej polohy, teda fyzickej vzdialenosti od centra, ale aj v zmysle dostupnosti. Zaujímavé je, že dostupnosť území je možné zvyšovať, a tým znížiť až eliminovať negatívny polohový aspekt geometricky marginálnych území, čím je akoby nadradený vzdialenostnému aspektu. Fyzická dostupnosť na všetkých úrovniach musí byť v štáte zabezpečená predovšetkým prostredníctvom siete verejných dopravných prostriedkov, čím si vyslúžila prívlastok „dopravná dostupnosť“. Pri akomkoľvek obmedzení, alebo nevhodne usporiadanej sieti verejných dopravných prostriedkov dochádza rýchlo k marginalizácii týchto území. Preto sa často dopravne odľahlé rurálne oblasti stávajú geometricky marginalizovanými napriek tomu, že nie sú polohovo okrajové voči centru.

Informačná dostupnosť, rozvíjajúce sa telekomunikačné technológie, ktoré vďaka virtuálnemu kyberpriestoru rúcajú priestorové bariéry reálneho priestoru a znižujú priestorovú odľahlosť, bola spočiatku považovaná za nový všeliek na rozvoj marginálnych oblastí. Avšak podľa Reinöhlovej (2005) nie vždy je možné virtuálne

elektronicky prekonať geografickú vzdialenosť, preto je nutné posilňovať aj ostatné faktory. Internetizáciu a zavádzanie telekomunikačných technológií do priestorovo odľahlých regiónov je potrebné vnímať skôr ako jeden z prostriedkov zlepšovania dostupnosti týchto oblastí. No niet pochýb o tom, že kvalitná informačná dostupnosť sa stáva jednou z podmienok rozvoja marginálnych regiónov.

3 POLITICKÝ PRÍSTUP

Môžeme identifikovať štyri hlavné prúdy politickej marginalizácie. V realite sa zväčša prelínajú, málokedy sa jednotlivé vplyvy vyskytujú izolovane.

Prvý smer je podmienený hraničným efektom na rôznych úrovniach. Politická hranica bola vždy výrazne odlišným územím od zvyšku krajiny. Politické hranice môžu v priestore vzniknúť a nachádzať sa aj vnútri husto zaľudnených a integrovaných oblastí. Pri dlhšie pretrvávajúcom stave však menia socioekonomickú štruktúru týchto regiónov a ich systémové správanie. Taktiež negatívne pôsobia na regióny v ich blízkosti, ktoré sa dostávajú na perifériu regionálneho systému. Príkladom môže byť Česko-Rakúske hraničné pásmo pozdĺž „železnej opony“, ktoré bolo počas svojej existencie úplne marginalizované a súčasne sa regióny v hraničnej zóne dostávali výrazne na perifériu regionálneho politického systému. Podobne je možné vnímať aj interregionálne hraničné zóny, kde si každý región vytvára pomerne uzavretý politicko-administratívny systém vzťahujúci sa k svojmu centru, pričom okrajové oblasti pozdĺž hraníc vo vlastnom rozvoji stagnujú.

Druhý prúd politickej marginalizácie môžeme vyčleniť ako marginalizáciu vplyvom významných historicko-politických udalostí. Takouto je napríklad nastolenie totalitného režimu. Zavedenie socialistického systému a súčasne totalitnej komunistckej ideológie vo všetkých štátoch strednej a východnej Európy spôsobilo ich výraznú politickú, ekonomickú, sociálnu izoláciu a celkový úpadok. Enyedi (1994), na príklade Maďarska poukazuje na marginalizáciu prihraničných regiónov vonkajšej periférie, ktoré sa po rozpade Rakúsko-Uhorskej monarchie a po II. svetovej vojne vplyvom politických udalostí ocitli na okraji záujmu a v izolácii. Inou takouto udalosťou môže byť politicky podmienená kolonizácia nejakého regiónu, teda presťahovanie určitej väčšej skupiny ľudí do nejakého regiónu za určitým účelom. Grossman (1998) poukazuje na negatívne dôsledky príchodu veľkého počtu Židov po II. Svetovej vojne a v deväťdesiatych rokoch do Izraela, čo u arabského obyvateľstva vyvolalo silné tlaky, následnú nestabilitu, rizikovosť týchto oblastí, a ich výraznú marginalizáciu.

Tretí prúd predstavuje účelová a zámerná marginalita s cieľom posilniť politickú moc, či už vlády, vládnucej strany, alebo niektorej politickej skupiny. Za účelom získania alebo udržania moci býva častokrát menené alebo „vylepšované“ aj administratívne usporiadanie štátu. Ako napríklad zmena administratívneho usporiadania Slovenska v roku 1996. Vo väčšej mierke takúto cieľenú marginalizáciu môžeme nazývať geopolitickou marginalizáciou. Vylúčením z geopolitického priestoru a stratou geopolitického vplyvu, sa štát ocitá v politickej ale najmä ekonomickej izo-

lácii, teda v marginálnej pozícii. Jej hrozba sa môže stať donucovacím prostriedkom konkrétneho štátu alebo skupiny štátov, k získaniu vplyvu v inom štáte, či regiónu alebo k oslabeniu niektorých neželaných aktivít vyvíjaných daným štátom (napr. medzinárodné sankcie voči Iránu s cieľom zastaviť jeho jadrový program). Súčasne však vznikajú iniciatívy voči pôsobeniu geopolitickej marginalizácie (napr. Európska únia ako snaha vyrovnať pôsobenie USA a Ruska...).

Posledný prúd môžeme vytýčiť prostredníctvom prioritných a neprioritných území. Ide o politické rozhodnutia, ktoré z rôznych dôvodov na globálnej, štátnej i regionálnej úrovni preferujú rozvoj niektorých vybraných regiónov. Zatiaľ čo iné regióny ležia mimo sféry politického záujmu a podpory, v dôsledku čoho upadajú - ocitajú sa na politickej periférii. Značná pozornosť bola venovaná politickej marginalite v zmysle neprioritných regiónov a následne vyrovnávania regionálnych rozdielov v severských krajinách. Potvrdzuje to i množstvo politicky orientovaných regionálnych štúdií (napríklad Jussila, 1998). Politicky neprioritné územia sa snažia vo svojej egalizačnej politike podporovať aj EÚ najmä prostredníctvom štrukturálnych fondov.

4 EKOLOGICKÝ PRÍSTUP

Ekologický prístup bol sformulovaný medzi prvými z prístupov, no na jeho nejednoznačnosť, či možný dvojaký výklad upozorňuje už Leimgruber: „*tento pohľad môže byť rovnako chápaný ako prírodný potenciál územia pre realizáciu ľudských aktivít ako aj stav jeho životného prostredia*“ (Leimgruber, 1994). Častejšie však prevažuje chápanie ekologickej marginality regiónu ako stavu životného prostredia, čím sa tento prístup dostáva do protikladu k ostatným. Keďže z pohľadu ekologického prístupu považuje v modeli centrum-periféria za centrálnu práve prírodné regióny, málo dotknuté činnosťou človeka - teda tie, ktoré sú zväčša považované za periférne, či marginálne v ostatných prístupoch. V neskoršej práci (Leimgruber, 2004) ide ešte ďalej a poukazuje na význam prírodného prostredia ako úplne základného rámca ľudskej existencie, pričom ho zároveň kladie do protikladu k striktnému antropocentrizmu.

V jednom z pohľadov sú teda jadrovými tie regióny, ktoré majú najvyšší prírodný potenciál pre ľudskú ekonomickú činnosť ako navrhuje Spišiak (2000). Marginálnymi by mohli byť tie s minimálnym potenciálom alebo regióny so silnou diskordanciou medzi trvaloudržateľným využívaním prírodného potenciálu pre ľudské aktivity a súčasnou exponenciálnou túžbou ľudí po okamžitom ekonomickom profite. Môžu to byť regióny s dostatkom prírodných zdrojov (obnoviteľných i neobnoviteľných), či vhodnými prírodnými podmienkami pre poľnohospodársku činnosť človeka. Potom jednou z ciest využitia takto vnímaného ekologického postoja k marginálnym regiónom by mohol byť udržateľný spôsob využívania prírodných zdrojov regiónu, ktorý deklaruje šetrný prístup k regionálnemu životnému prostrediu a preferuje využívanie obnoviteľných zdrojov. Cullen (1994) poukazuje na príklade USA na dôležitosť uplatňovania trvaloudržateľného lesného hospodárstva a súčasného genero-

vania malého a stredného podnikania napojeného na ťažobný priemysel produkujúceho výrobky s vyššou pridanou hodnotou, či budovania infraštruktúry a vzdelávacích programov pre obyvateľstvo.

Okrem materiálnych zdrojov a potenciálu krajiny, poskytuje prírodné prostredie aj svoj vnútorný nemateriálny zdroj, ktorým je estetická hodnota krajiny. Často sú najcennejšie (z druhého pohľadu ekologicky centrálne) územia chránené systémom štátnej ochrany v prírodných rezerváciách, alebo sa nachádzajú v hraničných zónach, kde hranica mala z ekologického hľadiska pozitívnu rolu vďaka a jej efektu bariérovosti pomáhala chrániť prírodné ekosystémy. Príkladom môže byť vysoká bariérovosť česko-nemeckej a česko-rakúskej hranice „železnej opony“ (NP Šumava, NP Podyjí). Českí autori takto vnímané prírodné prostredie prostredníctvom estetického prírodného potenciálu obohacujú o kultúrne bohatstvo a regionálnu identitu, v zmysle identifikácie sa obyvateľov s prírodnými prvkami napríklad (Chromý, Janů, 2003), (Kučera, Kuldová, Chromý, 2008). Potom práve nemateriálny potenciál môže región využívať napríklad vďaka rozvoju cestovného ruchu.

Avšak i tu je potrebné vyvarovať sa negatívnym dôsledkom jeho nesprávneho využívania a devastácii prírody. Lenz (1994) vidí ako vhodný nástroj na zisťovanie zraniteľnosti ekosystémov a možnej miery prekročenia ekologickej únosnosti krajiny, myšlienku kritického (medzného) zaťaženia ekosystémov. Jej uplatňovaním by sa obmedzil stupeň poškodzovania prírodného prostredia stresovými faktormi a nevhodnými ľudskými aktivitami, ktoré sú dôsledkom krátkozrakého hľadiska sa za okamžitým ziskom, a tak následného znižovania potenciálu krajiny pre ďalšie ľudské aktivity a možnej marginalizácii. Z pohľadu ľudskej aktivity by nedochádzalo k neefektívnym činnostiam, pre ktoré územie ani nemá predpoklady (napr. pestovanie poľnohospodársky nevhodných druhov plodín v podhorských a horských oblastiach (podľa Spišiak, 2000), sledujúcich len získanie dotácií alebo nepotrebným činnostiam (napr. budovanie hotelových megakomplexov v jadrových zónach národných parkov- napr. TANAP, pričom vidiecke oblasti v ich zázemí bojujú s nezamestnanosťou).

5 EKONOMICKÝ PRÍSTUP

Ekonomický smer pohľadu na marginalitu a jej výskum spolu so sociálnym, patrí medzi najfrekvencovanejšie, nielen v ekonómii ale i regionálnom rozvoji a v geografii. Ekonomicko-geometricky teoreticky vytýčené marginálne regióny nájdeme implicitne prítomné už v prvých lokalizačných teóriách. Avšak výraznejšie sa regionálna polarizácia priestoru a vzťahov v ňom dostáva do popredia výskumu až v päťdesiatych až sedemdesiatych rokoch 20. storočia v ekonomických teóriách spolu so snahou o exaktizáciu vedy a tzv. „kvantitatívnu revolúciu“. Z týchto ekonomických teórií následne vychádza mnoho teórií regionálneho rozvoja. Medzi najdôležitejšie iste patrí celá skupina teórií typu „*jadro-periféria*“ ako ich vyčlenil Blažek a Uhlíř (2002). Priestorová organizácia v nich je založená na protipóloch jadra a periférie a vzťahoch medzi nimi, kde naznačujú potrebu istej miery polarizácie,

ktorá ďalej vedie k rozvoju. Avšak nejedná sa o priepastné rozdiely a následný vznik marginálnych regiónov, ktoré potom považujú za potrebné vyrovnat' prostredníctvom vládnych intervencií. Výskum polarizovaného rozvoja ďalej posunul najmä Friedmann (Friedmann, 1966 in Blažek, Uhlíř, 2002), ktorý položil základy terminológie a vymedzovania pojmov jadro, periféria na základe miery ich autonómie a závislosti. Výskumom kumulatívnych mechanizmov rastu polarizácie medzi jadrom a perifériou, navrhol riešiť možné priepastné rozdiely presunom časti moci a ekonomických aktivít v prospech týchto území. Autor súčasne vníma tento systém závislosti periférie na jadre ako statický, uzavretý systém. Tento pohľad následne obohatil Reynauld (1981) o dynamiku, kde kladie dôraz na pôsobenie faktoru času, a teda i dočasnosť vzťahov závislosti, podriadenosti a na dynamické zmeny. Poukazuje aj na možnosť ich autonómie, revitalizácie upadajúcich centier či dokonca inverzie. Pri skúmaní ekonomických tokov medzi centrálnymi a periférnymi regiónmi Reynauld analogicky vyčleňuje regióny, ktoré nie je možné jednoznačne zaradiť do takéhoto modelu. Dôvodom je práve ich pozícia v rámci celého systému jadro-periféria, lebo sú od neho izolované. Jedným typom môžu byť regióny s intenzívnymi vnútornými väzbami, no nízkou mierou interakcie s okolím. Ešte extrémnejším prípadom sú regióny nachádzajúce sa mimo hlavných komunikačných tokov a nedostatkom vlastného ekonomického rozvojového potenciálu (voľný preklad, in Leimgruber, 2004). Týmto Reynauld položil základ užšieho vnímania marginálnych regiónov ako regiónov ležiacich nielen na okraji, ale takmer úplne izolovaných s veľmi slabými interakciami s centrom rozvoja. V osemdesiatych až deväťdesiatych rokoch 20. storočia kritikou striktnej polarizácie, vstupujú do priestorovej organizácie Wallerstein (1989) s ideou kontinuity medzi jadrom a perifériou zavedením kontinuálnej prechodnej zóny *semiperiférie* alebo Schuler a Nef (1983) s ideou *premenlivej centrality*.

Pod vplyvom hermeneutiky, sa stále viac presúva dôraz zo skúmania čisto ekonomických faktorov a procesov skôr na socioekonomické faktory, ktoré nájdeme v teóriách u Myrdala, Hirschmana, ale i u spomínaných Friedmanna či Reynaulda. Socioekonomický prístup ku skúmaniu marginality založený zväčša na kvantitatívnom hodnotení ekonomických, demografických a spoločenských ukazovateľov matematicko-štatistickými metódami, s dôrazom na ekonomický rozvoj, si získal mnoho priaznivcov, čomu nasvedčuje množstvo publikovaných prác vo svetovej i domácej literatúre. Silný prúd, najmä v deväťdesiatych rokoch 20. storočia, predstavoval socioekonomický výskum v marginálnych rurálnych poľnohospodárskych oblastiach napríklad v prácach Andreoli (1994), či Gourec a Tellarini (1996). Ešte výraznejšie prepojenie ekonomického rozvoja marginálnych regiónov so sociálnym rozvojom prináša Becker (1992), keď aplikuje ekonomický prístup na analýzu vybraných sociálnych faktorov (ako ľudský kapitál, kriminalita, úloha rodiny, minority) a ich využitie v ekonomickom rozvoji ako zdrojov. Silnie výskum faktorov ako vytváranie regionálnej identity, miestnej špecifickej kultúry, štruktúr, sietí kvality života a ich vplyvu na regionálnu ekonomiku v časopriestorovej súvislosti napr. v prácach (Marada, Chromý, 1999), (Horňák, Rochovská, 2007), (Ira, Michálek, Podolák, 2005). Politicko-ekonomický prístup zasa rozvíjajú autori ako Wiberg

(1994), Persson (1998), ktorí sa zameriavajú na dlhodobé i súčasné zmeny makroekonomických podmienok v marginálnych regiónoch, úzko previazanými so štátnou i regionálnou politikou a plánovaním.

6 SOCIÁLNY PRÍSTUP

Sociálny prístup, ako sme už spomínali pri ekonomickom prístupe, sa začína dostávať do pozornosti viac pod vplyvom hermeneutiky najmä v sociálnych vedách. Zameriava sa predovšetkým na snahu o porozumenie príčinám sociálnej marginalizácie skupín obyvateľstva. Priestorový aspekt je v ňom zväčša prítomný len ako priestorová interpretácia sociálnych javov a procesov, alebo ako miesto ich výskytu. Leimgruber (1994) sociálny prístup k marginalite vystihuje: „*marginalita poukazuje na skupiny ľudí u ktorých bol socializačný proces nejako narušený, alebo na jednotlivcov istej skupiny, prípadne viacerých skupín, pričom v žiadnej z nich neboli plne integrovaní*“. Vyčlenenie jednotlivca alebo skupiny z daných sociálnych štruktúr môže nadobudnúť dvojakú povahu. Jednak dobrovoľné vyčlenenie v dôsledku túžby dodržiavať vlastné špecifické pravidlá, alebo neochoty prispôbiť sa okolitým spoločenským normám a integrácii do okolitého spoločenského systému, ako napríklad segregácia rómskych komún do izolovaných osád na okrajoch obcí. Na druhej strane vylúčenie môže byť aj nútené zo strany majoritnej spoločnosti na základe rôznych kritérií (napríklad rasa, náboženstvo, spôsob života), konzervativizmu a neochoty akceptovať odchýlky od väčšinovej spoločnosti, ktorá potom pôsobí ako centrálna a správna, kým všetky ostatné ako minoritné a marginálne. Príkladom môže byť rasová segregácia afroameričanov v USA počas 18. a najmä v 19. storočí, alebo na Slovensku postoje ultranacionálnej skupiny Slovenská pospolitosť voči minoritám (Maďarom, Rómom, Židom...). Dôsledky sa potom prejavujú vo vyššej miere rizikovosti týchto skupín k chudobe (bližšie pozri napr. Rochovská, 2004, alebo Džambazovič, 2007), depresii, poklesu aktívnej participácie na verejnom živote, náraste sociopatogénnych javov a následnej náchylnosti k sociálnej marginalite.

Často sú marginalizované skupiny sústredené v špecifických miestach, kde sú dobrovoľne koncentrované (ako napr. China Town v New Yorku, mestská časť Friedrichshain-Kreuzberg v Berlíne tiež nazývaná „Malý Istanbul“) alebo vytesnené väčšinovou spoločnosťou (napr. favely v Rio de Janeiro). Práve na prienik sociálnej marginality s priestorovou marginalitou poukazujú vo svojej práci Gurung a Kollmair (2005), kde sociopriestorový prístup vidia v definovaní ľudských dimenzií marginality, snahe pochopiť procesy vylúčenia, nerovnosti, ľudských zdrojov a priestorovej segregácie. Preto sociálna náchylnosť je komplexným súborom problémov, ktorý sa dotýka nielen zaostávajúcich krajín, ale aj rozvinutých oblastí sveta, či svetových metropol.

Jednou z prelomových sociologických prác, na ktorej myšlienky nadviazalo viacero autorov bola Colemanova práca (1988), v ktorej vyzdvihoval úlohu sociálneho kapitálu, na základe tvorby vedomostne i hodnotovo kvalitného ľudského kapitálu, v rozvoji spoločenských systémov. Táto prelomová práca podnietila vznik silné-

ho prúdu podobne zameraných štúdií (Becker, 1992), (Mohan, Mohan, 2002), (Fukuyama, 1995), (Jančák, 2001), (Janc, 2006) a ďalšie. Práve poľský geograf Janc na základe výskumov v Poľsku vidí v ľudskom a sociálnom kapitáli významné faktory vysvetľujúce priestorovú diferenciáciu. Na Slovensku sa v tejto oblasti etabluje najmä prúd sociológov, ktorý sa prezentuje ako priestorová sociológia, najmä v prácach (Gajdoš, 1992), (Falt'an, Pašiak, 2004), či práce slovenských humánných geografov (Rochovská, Hornák, 2001), (Rochovská, 2004), (Halás, 2008), (Hornák, Rochovská, 2007), (Džupinová, Halás, Hornák, Hurbánek, Káčerová, Michniak, Ondoš, Rochovská, 2008).

7 PERCEPČNÝ PRÍSTUP

Percepčný prístup na rozdiel od predchádzajúcich prístupov nepatrí medzi tzv. objektívne prístupy v zmysle členenia Schmidt (Schmidt, 1998), ale je založený na subjektívnych postojoch ľudí a ich vnímania priestoru, či situácií. Tykkyläinen podobne popisuje marginalitu ako „*subjektívny pojem, pretože ľudia vnímajú miesta rôzne a záleží na každom jednotlivcovi, či vníma územie ako marginálne*“ (Tykkyläinen, 1998). Leimgruber (2004) preto poukazuje na dôležitosť začlenenia hodnotového systému obyvateľov do systémového geografického výskumu marginality. V hodnotách a postojoch jednotlivcov a spoločnosti tkvie najhlbší koreň marginality, lebo práve ony vedú ľudí k rozhodnutiam. Keďže hodnotový systém je veľmi dynamický v čase a ovplyvniteľný, jeho zmenou je možné marginalizáciu nielen naštartovať a prehľbovať ale aj mnohé marginalizačné procesy zvrátiť a vyviesť marginálny región z bludného kruhu. Leimgruber (2004) predstavuje 2 extrémne hodnotových rebríčkov - duchovný a svetský, z ktorých každý ovplyvňuje ľudské a spoločenské konanie opačným smerom. Ak je jeden z nich viac uprednostnený, vedie to ku zaostávaniu a hlbokým disparitám vo svete. Jedine zachovávanie oboch hodnotových princípov v dynamickej rovnováhe povedie k rozvoju.

Ako sme v úvode spomínali pri výskume je nutné zohľadniť i hľadisko pozorovateľa, čím je možné zmenšiť skreslenia a tak priblížiť teoretické modely reality. Podľa tohto hľadiska v zmysle Schmidt (Schmidt, 1998), môžeme rozdeliť percepciu na vnútornú a vonkajšiu. Vnútorná percepcia jednotlivcov ovplyvnená ich hodnotami, tradíciou, kultúrou či tlakmi z vonkajšieho prostredia sa prenáša do ich konania a súčasne do vnímania i konania celej populácie regiónu, z čoho môžu vzniknúť 3 postoje: a) pozitívny: Obyvatelia sa identifikujú s týmto regiónom, veria v zlepšenie negatívnych podmienok, cítia sa jeho súčasťou a sú naň istým spôsobom hrdí, preto sú aktívnym činiteľom. Preto je v tomto prípade možné rozvoj marginálneho regiónu postaviť na silnej regionálnej identite obyvateľov a lokálnych rozvojových iniciatívach rozsiahle podporovaných aj Európskou úniou ako trvalo udržateľného spôsobu rozvoja marginálnych oblastí systémom zdola - nahor. b) negatívny: Obyvatelia sa negatívne identifikujú ako marginálna skupina žijúca v marginálnom regióne v marginálnej pozícii voči hlavnému prúdu. To ešte viac demotivuje a deaktivuje v aktivitách, ktoré by mohli naštartovať pozitívne zmeny, čím vedie k stagnácii

v marginálnej situácii a jej prehľbovaníu. c) ľahostajný: ide o nedostatok záujmu obyvateľov, ktorý sa prejavuje individualizmom a nezúčujmom o verejné veci. Následne je úplne ovládaný vplyvom dominujúceho centra a jeho mocenských rozhodnutí, čo prehľbuje marginálnu pozíciu regiónu i obyvateľov až stratu regionálnej identity.

Vonkajšia percepčia marginality je vnímaním jednotlivcov, či skupín, ktorých sa marginálna situácia priamo nedotýka. Táto skupina opäť vedome či nevedome vníma a posudzuje marginálne skupiny obyvateľov a regióny na základe svojich hodnôt a postojov, z ktorých vyplýva ich následné konanie. Vonkajšia percepčia môže byť realizovaná aj z pohľadu špecifických skupín, ako napríklad vedcov. Môže dôjsť k 3 postojom: a) negatívny: ktorým dochádza k vylúčeniu a izolácii marginálnych skupín a regiónov od hlavného prúdu v spoločnosti, hospodárstve, rozhodovaní, čím sa z vonkajšej príčiny výrazne prehľbuje ich marginalita a znásobujú problémy. b) pozitívny: vedie k integrácii marginalizovaných skupín a oblastí ako aj snaha o ich aktívne funkčné zapojenie do celospoločenského systému. c) ľahostajný: je opäť postojom nezájmu spoločnosti o okolité regióny ako i silno egocentrických a individualistických hodnôt a postojov jej členov.

8 ZÁVER

V príspevku sme sa pokúsili podať stručný pohľad na výskum marginality v marginálnych regiónoch v rámci najvyužívanejších parciálnych prístupov v literatúre. Tento prehľad v rámci daných prístupov hodnotí podľa nášho názoru najdôležitejšie črty, myšlienky a otázky v nich rezonujúce. Napriek tomu, že samozrejme existuje oveľa viac prístupov k výskumu alebo ich vzájomných kombinácií, snahou bolo predovšetkým načrtnúť ich možnosť využitia v geografickom výskume a pohľade na realitu. Samozrejme, že v rozsahu tohto príspevku nebolo možné vyčerpať všetky najdôležitejšie otázky týkajúce sa konceptu marginality. Väčšiu pozornosť by si zaslúžila napríklad otázka samotného vnímania a definovania konceptu marginality, marginálneho regiónu, jeho pozície v komplexnom geografickom systéme. Okrem rozoberaných 6 najpoužívanejších prístupov k výskumu marginality v zmysle Leimgrubera (Leimgruber, 1994) a Schmidt (Schmidt, 1998), však existujú aj iné menej známe prístupy, hodné geografickej pozornosti, v ktorých koncept marginality vystupuje nie štrukturalisticky, ale v snahe o odhalenie kauzálnych súvislostí marginality (napríklad Sommers, Mehretu, 1998).

Pod'akovanie

Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0454/09 Regionálne disparity v kontexte regionálneho rozvoja – analýza ich vytvárania a zmiernovania. Vedúci projektu - Prof. RNDr. Viliam Lauko, Csc.

Literatúra

- ANDREOLI, M. 1994. Development and marginalization in Liguria Region. In: Chang-Yi, D. C. *Marginality and development issues in marginal regions: Proceedings of the IGU Study Group 'Development issues in marginal regions*. Taipei: National Taiwan University, 1994, s. 41-61.
- BECKER, G. (9. December 1992). *The economic way looking at life*. Nobel lecture.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. 2002. *Teorie regionálního rozvoje. Nástin, kritika, klasifikace*. Praha: Karolinum, Univerzita Karlova v Praze. 211 s. ISBN 80-246-0384-5
- COLEMAN, J. 1988. Social capital in the creation of human capital. In: *American Journal of Sociology*, roč. 94, Supplement, 1998, s. 95-120.
- CULLEN, B.T. 1994. The role of forests in the economic development of marginal regions. In Chang-Yi, D. C. *Marginality and development issues in marginal regions. Proceedings of the IGU Study Group 'Development issues in marginal regions*. Taipei: National Taiwan University, 1994
- DŽAMBAZOVIČ, R. 2007. Priestorové súvislosti chudoby. In: Gerbery, D., Škobla, D, Les-say, I. *Kniha o chudobe. Spoločenské súvislosti a verejné politiky*. Priatel'ia Zeme-CEPA, FES, 2007, s. 41-60. ISBN 978-80-968918-9-4
- DŽUPINOVÁ, E., HALÁS, M., HORŇÁK, M., HURBÁNEK, P., KÁČEROVÁ, M., MICH-NIAK, D., ONDOŠ, S., Rochovská, A. 2008. *Periférnosť a priestorová polarizácia na úze-mí Slovenska*. Bratislava: Geo-grafika. 2008. 186 s. ISBN 978-80-89317-06-6
- ENYEDI, G. 1994. Development issues of marginal regions in Hungary. In: Chang-Yi, D. C. *Marginality and development issues in marginal regions. Proceedings of the IGU Study Group 'Development issues in marginal regions*. Taipei: National Taiwan University. 1994, s. 63-72.
- FALŤAN, L., PAŠIAK, J. 2004. *Regionálny rozvoj Slovenska: východiská a súčasný stav*. Bratislava: Sociologický ústav SAV. 2004. 88 s. ISBN 80-85544-35-0
- FUKUYAMA, F. 1995. Social Capital and the Global Economy. In: *The Foreign Affairs*, roč. 74, 1995, č. 5, s. 89-103.
- GAJDOŠ, P. 1992. Sociálno-priestorové súvislosti vývoja Slovenska. In: *Sociológia*, roč. 24, 1992, č. 5, s. 408-420.
- GOUREC, N., TELLARINI, V. 1996. Farm development routes in a Tuscan (Central Italy) Marginal Area. In: Singh, R. B., Majoral, R. *Development Issues in Marginal Regions: processes, Technological Developments and Societal Reorganizations*. New Delhi: Oxford and IBH Publishing. 1996, s. 159-178.
- GROSSMAN, D. 1998. The perception of marginality: the Middle East. In: Jussila H., Leimgruber, W., Majoral, R. *Perception of Marginality: theoretical issues and regional perceptions of marginality*. Aldershot : Ashgate. 1998, s. 165-181.
- GURUNG, G. S., KOLLMAIR, M. 2005. Marginality: Concepts and their Limitations. [online], [Citované 13. 11. 2008]. Dostupné na internete: <http://www.nccr-pakistan.org/publications_pdf/General/Marginality.pdf>.
- HALÁS, M. 2008. Priestorová polarizácia spoločnosti s detailným pohľadom na periférne re-gióny Slovenska. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, roč. 44, 2008, č. 2, s. 349-369.
- HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P. 2001. Príspevek k teorii polarizovaného vývoje územia sa za-měřením na periférni oblasti. In: *Geografie - sborník České geografické společnosti*, roč. 106, 2001, č. 1, s. 1-11.
- HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M. 2005. Vybrané teoreticko-me-todologické aspekty a trendy geografického výzkumu periférnich oblastí. In: Novotná, M. *Problémy periférnich oblastí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. 2005, s. 6-24

- HORŇÁK, M., ROCHOVSKÁ, A. 2007. Vybrané aspekty kvality života vo vnútorných periferiách Slovenska. In: *Geographia Cassoviensis*, roč. 1, Košice: Ústav geografie, Prírodovedecká fakulta UPJŠ, 2007, s. 55-59.
- CHANG-YI, CHANG, D., eds. 1994. Marginality and Development Issues in Marginal Regions. *Proceedings of Study Group on Development Issues in Marginal Regions, IGU*. Taipei. 1994
- CHROMÝ, P. 2003. Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výskumu. In: Jančák, V. *Geografie na cestách poznání*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta. 2003, s. 163-178.
- CHROMÝ, P., JANŮ, H. 2003. Regional identity, activation of territorial communities and the potential of development of peripheral regions. In: *Geographica*, roč. 38, 2003, č. 1, s. 105-117.
- IRA, V., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. 2005. Kvalita života a jej regionálna diferenciacia v Slovenskej republike. In: *Životné prostredie: revue pre teóriu a tvorbu životného prostredia*, roč. XXXIX, 2005, č. 6, s. 290-294.
- JANC, K. 2006. Human and social capital in Poland - spatial diversity and relations. In: *EUROPA XXI*, roč. 14, 2006, s. 39-55.
- JANČÁK, V. 2001. Příspěvek ke geografickému výzkumu periferních oblastí na mikroregionální úrovni. In: *Geografie - Sborník ČGS*, roč. 106, 2001, č. 1, s. 26-35.
- JUSSILA, H. 1998. Marginality in regional policy research: a view from the Nordic countries. In: Jussila H., Leimgruber, W., Majoral, R. *Perception of Marginality: theoretical issues and regional perceptions of marginality in Geographical Space*. Aldershot: Ashgate. 1998, s. 217-235.
- KUČERA, Z., KULDOVÁ, S., CHROMÝ, P. 2008. Heritage in landscape or landscape as heritage - the case of landscape change management in protected and development areas in Czechia. In: *EUROPA XXI*, roč. 17, 2008, s. 87-96.
- LEIMGRUBER, W. 1994. Marginality and marginal regions: problems of definition. In: Chang-Yi, D. C. *Marginality and development issues in marginal regions. Proceedings of the IGU Study Group 'Development issues in marginal regions'*. Taipei: National Taiwan University. 1994, s. 1-18.
- LEIMGRUBER, W. 2004. *Between Global and Local: marginality and marginal regions in the context of globalization and deregulation*. Aldershot: Ashgate Publishing. 2004. s. 338, ISBN 0-7546-3155-9
- LENZ, R. J. M. 1994. The approach of critical loads for ecosystems: a concept about marginalization from the environmental point of view. In: Chang-Yi, D. C. *Marginality and development issues in marginal regions. Proceedings of the IGU Study Group 'Development issues in marginal regions'*. Taipei: National Taiwan University. 1994
- MARADA, M., CHROMÝ, P. 1999. Contribution to studies on peripheral regions of Czchia. In: *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae*, Geographica, Supplementum No 2/I, 1999, s. 241-255.
- MOHAN, G., MOHAN, J. 2002. Placing social capital. In: *Progress in Human Geography*. roč. 26, 2002, č. 2, s. 191-210.
- NOVOTNÁ, M., et.al. 2005. *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. 2005, s. 184. ISBN 80-86561-21-6
- PERSSON, L. 1998. Clusters of marginal microregions. In: Jussila H., Leimgruber, W., Majoral, R. *Perception of Marginality: theoretical issues and regional perceptions of marginality in Geographical Space*. Aldershot: Ashgate. 1998, s. 81-99.
- REINÖHLOVÁ, E. 2005. Informační a komunikační technologie pro rozvoj periferních oblastí-zkušenosti ze zahraničí. In: Novotná, M. *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univer-

- zita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. s. 36-43.
- ROCHOVSKÁ, A. 2004. Problematika chudoby na Slovensku so zreteľom na chudobou ohrozené skupiny. In: *Acta Universitatis Purkynianae. Studia Geographica VI.*, roč. 100, 2004, s. 130-138.
- ROCHOVSKÁ, A., HORŇÁK, M. 2001. Sociálna polarizácia spoločnosti a jej regionálny priemiet na území Slovenska. In: *Miscellanea geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*, roč. 9, 2001, s. 131-142.
- SCHMIDT, M. 1998. An integrated systemic approach to marginal regions: from definition to development policies. In: Jussila H., Leimgruber, W., Majoral, R. *Perception of Marginality: theoretical issues and regional perceptions of marginality in Geographical Space*. Aldershot: Ashgate. 1998, s. 45-66.
- SOMMERS, L. M., MEHRETU, A. 1998. International perspectives on socio-spatial marginality. In: Jussila H., Leimgruber, W., Majoral, R. *Perception of Marginality: theoretical issues and regional perceptions of marginality in Geographical Space*. Aldershot: Ashgate. 1998, s. 135-145.
- SPIŠIAK, P. 2000. Poľnohospodárstvo v marginálnych oblastiach Slovenska. In: *Životné prostredie: revue pre teóriu a tvorbu životného prostredia*, roč. 34, 2000, č. 1, s. 15-19.
- TYKKYLÄINEN, M. 1998. From territorial marginality to marginality in cybersociety. In: Jussila H., Leimgruber, W., Majoral, R. *Perception of Marginality: theoretical issues and regional perceptions of marginality in Geographical Space*. Aldershot: Ashgate. 1998, s. 123-132.
- WIBERG, U. 1994. Marginal Regions and Policy - Making in Sweden. In: Chang-Yi, D. C. *Marginality and development issues in marginal regions: Proceedings of the IGU Study Group Development issues in marginal regions*. Taipei: National Taiwan University, 1994, s. 255-264.

Summary

The partial approaches to marginality research

Researches of spatial differentiation and regional disparities have brought marginality to a centre of attention in many sciences. Geography as a spatial science settled in their intersection has great conditions for exploring marginality in regions and their spatial integration to broader system. The marginality is multidimensional synthetic phenomenon, so it is difficult to bring its exact definition. But its expression in space is evident, so it is effort to capture marginality through characters of the marginal regions in the world. In each marginal region are some of these characters of no integration to the system more visible and determinant, then others. Because of that, many scientists see better to study marginality just through partial specific approach to go deeper in explanation. Consequently we have tried to bring an overview to marginality research in marginal regions through 6 most used partial approaches in literature. One of the first and most basic approaches is **geometrical approach**. Mainly during a period of quantitative revolution in science and geography was marginality of regions understood through spatial distance and time accessibility. Nowadays is this approach enriched by idea of force of barrier border effect that determinates very often this geometrical remoteness and interaction rate between regions. The second approach we have chosen a **political approach** and we have identified 4 main trends of political marginality and its researches in regions. The first is conditioned by barrier effect in different scales. The second one is influenced by important historical-political affairs. The third trend is represented by purposive and calculated marginality aimed to force a political power. The last fourth

trend we can identify through preferred and not preferred regions. **Ecological approach** in marginality research is in its nature not clear, we can understand it as an environmental condition or as a natural potential. **Economic** and **social approaches** are the most used approaches in marginality spatial research and most applied in regional development. Economic approach is based on research of economic factors and processes determinate marginality and at economic utilization of environment and social potential. Social approach is aimed more in understanding of causation of marginality in specific population groups or regional populations. Last one we have chosen **perception approach** focused at marginality through human perception, their values and decisions. Despite of fact that much more approaches and views of marginality exist, our aim was to suggest possibility of their application in geographical research and look at reality. Regional geography should rather use these partial approaches to effort of final geographical synthesis.